

"Radijske
"LITERATUROZNAVSTVO"
N°2
— YU. IVAKIN —
"ROERICH AND SHEVCHENKO"

Радянське ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

№ 2

Губкоуванняму
(Василіві) Николаєвичу
Рєриху

Київ, 6.V.1965.

от автора
Ю. Івакін

1964

РЕРІХ І ШЕВЧЕНКО

Про вплив Шевченка на російську культуру написано чимало, і все ж далеко ще не всі факти враховані й осмислені. Дослідник може тут натрапити часом на зовсім химерні несподіванки. Так, поєднання імен Миколи Реріха і Шевченка на перший погляд досить парадоксальне. Що, здавалось би, спільногоміж українським поетом-демократом, геніальним співцем «мужицької» революції і російським художником ХХ ст., художником неповторного, всесвітньовизнаного таланту, але досить далекого від визвольного руху своєї доби? Справді, у величезній творчій спадщині Реріха ми, мабуть, не знайдемо безпосередніх і очевидних слідів Шевченкового впливу (говоримо і про Шевченка-поета і про Шевченка-художника). Але чи знали б ми, наприклад, про великий вплив Некрасова на Олександра Блока, якби сам Блок на запитання анкети про Некрасова «Не оказал ли влияния Некрасов на ваше творчество?» не відповів категорично: «Оказал большое»!¹? Деякі некрасовські інтонації ми, безперечно, помітили б в окремих поезіях Блока так званого періоду «третього тома», навіть і не знаючи цієї анкети, але самі спостереження ще не дали б нам підстав для висновків про великий вплив (який є, проте, незаперечним). Зви-

¹ Александр Блок, Собрание сочинений, т. XI, Л., «Советский писатель», 1934, стор. 424.

чайно, найлегше виявити впливи, засвідчені очевидними наслідуваннями і ремінісценціями (так, ремінісценції з Рилєєва в російських поемах Шевченка є одним із доказів більш широкого його впливу на Шевченкову творчість), або впливи, так би мовити, апріорно безперечні, обумовлені наступністю літературно-мистецького розвитку, коли письменник спирається на свого попередника, щоб врешті стати самим собою (вплив Пушкіна на Лермонтова здається нам самоочевидним хоч би тому, що ми розуміємо: без Пушкіна не було б і Лермонтова, принаймні таким, яким ми його знаємо). Та чи треба доводити, що дослідник, вивчаючи «кровообіг ідей» в історії людської культури, не має права обминати й такі форми впливу (не треба боятися цього слова), які не виявляються в творчості митця зримо й наочно, а потребують посередніх доказів?

Осмислюючи місце Шевченкової спадщини в літературно-мистецькому житті дожовтневої Росії, треба враховувати розмаїтість сприйняття «Кобзаря» діячами російської культури. З духовної скарбниці генія кожний черпав те, що йому найближче — в міру свого розуміння, своїх мистецьких і політичних уподобань і нахилів. Абстрактному гуманізму Періха, напевне, ніколи не були близькими революційні Шевченкові заклики до сокири. А втім, автор «Кобзаря» допоміг російському художникові знайти своє творче «Я» в роках становлення його мистецької особистості. Чим це можна довести? Процитуємо передусім важливі свідчення відомого мистецтвознавця Степана Яремича, одного з перших дослідників творчості Періха. Розповідаючи, що першим, хто звернув увагу на обдарованість майбутнього художника, був М. О. Мікешин, Яремич додає: «Через Мікешина Періх сроднился с артистическим миром, сроднился с его атмосферой, и, что еще важнее, через Мікешина он постиг и страстью полюбил украинского поэта Т. Г. Шевченко, одного из величайших певцов степи и простора, какой когда-либо существовал на свете.

Необъятное чувство первобытного приволья, опьяняющий аромат волнующейся степи, тысячи раз умирающей и тысячи раз воскресающей в беспрерывной смene бесконечной цепи воспоминаний, начинающихся вчерашним днем и след которых совершенно теряется в глубинах древности, проникновенное понимание жизни настоящего момента, библейская энергия языка, глубокая сердечность и строгая простота — все эти элементы поэзии Шевченко имеют огромное значение в эстетическом развитии Періха [курсив мій.— Ю. І.]. Из лесов родного Севера, из своего уединения он выходит на равнины южной Руси, манящие синеющими далами, где все еще сквозь тонкую оболочку мирного уклада жизни слышится звон бранных доспехов велико-княжеского времени и вполне явственно заметны следы привольной жизни Запорожья. Выходя из непроходимой чащи дремучих лесов, впечатлительный художник впитывает полной грудью аромат безбрежных степей, наслаждается речным простором.

Два наименее резко выступающие влияния — влияние первичной природы и влияние той же природы, преображенной в поэзии [Шевченка.— Ю. І.], представляются наименее сильными и наименее плодотворными в жизни художника².

Ми не пожалували місця для цитати — адже вона має документальне значення: Яремич писав свою розвідку про Періха, користуючись розповідями й порадами самого художника. Отже, наведений уривок є фактично автобіографічним свідченням митця (звичайно, ступінь точності такої фіксації нам невідома). Видання, в якому вміщено розвідку Яремича, вийшло 1916 р. дуже обмеженим тиражем — 500 нумерованих примірників (його немає навіть у Публічній бібліотеці АН УРСР) і, очевидно, тому пройшло повз увагу шевченкознавців.

Нагадаймо, що ілюстратор «Кобзаря», скульптор і живописець М. О. Мікешин познайомився з Шевченком весною 1858 р. ще двадцятидвохрічним юнаком і з того часу став його захопленим шанувальником (хоч, щиро люблячи Кобзаря як митця і як людину, він залишався досить байдужим до революційних переконань поета)³. Безперечно, що Мікешин не тільки знайомив молодого Періха з творчістю Шевченка (поетичною й художньою), а й багато розповідав йому про особу поета, про свої зустрічі з ним.

Зустріч Періха з поезією «Кобзаря» стала десь на початку 90-х років XIX ст. (1893 р. Періх закінчив гімназію, а 1896 р. Мікешин помер). Те, що записав Яремич явно зі слів художника, підтверджується рядом інших документів. 1894 р. Мікешин писав композиторові Г. О. Козаченку: «Милый друге, Георгий Алексеевич, если у тебя подвигается опера на сюжет Тараса Шевченко, то послухай моего совета: пригласи к себе художника Наваренко и помиркуй с ним о декорации, нужной именно для твоей оперы, а потом нехай этот милый Наваренко повидает студента художника (моего любимца) Колю Періха и вместе с ним придут ко мне, я им дам фотограф[ические] материалы и сочиню декорацию, и ты, друге, может, выхлопочешь

² С. Яремич, У истоков творчества, в кн.: «Періх», Петербург, вид-во «Свободное искусство», 1916, стор. 112.

³ Див. спогади Мікешина про Шевченка в кн.: «Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Мікешина», Прага, 1876.

у театрального начальства у Вас написать эту декорацию⁴. Можно припустить, что молодой Микола Реріх виконав не одне доручення Мікешина, пов'язане з вшануванням пам'яті Шевченка.

У своїх спогадах про гімназію К. І. Мая Реріх писав: «Гоголь часто ставився на ученических спектаклях и всегда был мне близок. Именно не реализм Гоголя, но его высокая духовность и тонкая потусторонность особенно увлекали. В те же области уводили и встречи с «дидом» Мордовцевым и с Мякишевым [можливо, помилка публікаторів і треба «Мікешином»—Ю. І.], и учреждение общества имени Тараса Шевченко, и постановка картин кавказских и украинских — все это разнообразно сближало с мастерством Гоголя. Были эскизы, посвященные Хмельницкому, и «Страшной мести», и «Майской ночи»⁵.

Звертаю увагу, по-перше, на інтерес молодого Реріха до України, пов'язаний не тільки з іменами Шевченка й Мікешина, а й з іменами Гоголя і українського письменника Данила Мордовця (цілком природно, що для романтика і символіста Реріха був близче Гоголь-фантаст, автор романтичних українських повістей, ніж Гоголь — автор «Мертвих душ» і «Ревізора»). А, по-друге, нашу увагу не може не привернути згадка про «учреждение общества имени Тараса Шевченка», справа, до якої, за всіма ознаками, був причетний і Реріх. Історія створення цього товариства ще недостатньо з'ясована і потребує дальших архівних розшукув⁶. Зазначимо тільки: його ініціатором був Мікешин і, безперечно, саме він притяг до цієї справи Реріха. «Мікешин робив спробу створити спеціальне шевченківське товариство,— читаемо в доповіді О. Г. Левенфіш.— В листі до Міхневича, в якому вбачав «ревностного члена моего предположенного общества памяти Т. Г. Ш.», він писав: «Мой универсал, покрытый многочисленными подписями высокопоставленных людей, вместе с проектом устава уже на рассмотрении у Министра В[нутренних] Д[ел]». Зрозуміло, що таке товариство не могло бути дозволено царським урядом, який прагнув витравити з свідомості людей пам'ять про Шевченка⁷. Цитований тут лист Мікешина до журналіста В. О. Міхневича датований 28 січня 1894 р. Отже, спроба створити в Петербурзі товариство пам'яті Шевченка припадає на 1893—1894 рр.—роки, коли Реріх закінчив гімназію і став студентом Академії художеств (водночас навчаючись в Петербурзькому університеті).

Про особу і творчість великого Кобзаря Реріх міг чути не тільки від Мікешина. Напевно, йому чимало розповідав про свої зустрічі з поетом і «дід» Мордовцев — Данило Лукіч Мордовець (сам контекст уривка із спогадів Реріха говорить за це).

Згадаємо ім'я одного діяча, від якого Реріх міг чути розповіді про Шевченка. Це — славетний художній критик Володимир Стасов. Як відомо, Стасов познайомився з Шевченком у Петербурзі після повернення поета із заслання. «...Я его (Шевченко) лично знал, довольно много и в разное время беседовал с ним, глубоко его уважал и ценил...», — писав він пізніше до О. М. Пипіна⁸. Через кілька десятиліть той же Стасов підтримав інтерес молодого Реріха до археології, до культури стародавньої Русі⁹. Приймаючи художника в своїм кабінеті в Публічній бібліотеці, він, можливо, садовив його в те саме крісло, яке багатьма роками раніше пропонував Шевченкові.

Нещодавно В. С. Бородін виявив у паперах директора Київського міського музею М. Ф. Біляшевського матеріали, які свідчать, що Реріх мав певне відношення до організації Шевченківської виставки 1911 р. в Києві. «Вследствие письма Вашего ко мне,— писав Біляшевському секретар М. М. Закревської (власниці картин Шевченка) П. Посников,— и предъявления мне письма Вашего на имя г-на Рериха 2-го сего февраля я передал посланному два портрета работы Т. Г. Шевченко...» (лист від 4 лютого 1911 р.). Очевидно, виявлено серед тих же паперів телеграма Реріха Біляшевському: «Удовольствием исполню Рерих» є відповідлю на згаданий лист до нього. Безперечно, Біляшевський звернувся саме до Реріха з дорученням у справі Шевченківської виставки не випадково, а знаючи велику любов художника до Кобзаря.

У січні 1959 р., скориставшись перебуванням у Києві сина художника — Юрія

⁴ О. Г. Левенфіш, М. О. Мікешин і Шевченко, «Збірник праць п'ятої наукової шевченківської конференції», К., Вид-во АН УРСР, 1957, стор. 172.

⁵ Н. К. Реріх, Листы днівника, «Октябрь», 1958, № 10, стор. 214.

⁶ Не плутати його з «Обществом имени Т. Г. Шевченка для воспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга», створеним 1898 р. в Петербурзі.

⁷ О. Г. Левенфіш, М. О. Мікешин і Шевченко, «Збірник праць п'ятої наукової шевченківської конференції», стор. 171—172.

⁸ И. Е. Репин и В. В. Стасов, Переписка, т. II, М.-Л., «Искусство», 1949, стор. 445. Див. також: И. Айзеншток, З історико-літературних матеріалів. Невідомий знайомий Шевченка, «Літературний архів», кн. III—VI, ЛІМ, 1930, стор. 226—230.

⁹ Див.: В. П. Князева, Николай Константинович Реріх, М.—Л., Вид-во «Іскусство», 1963, стор. 15—16.

Миколайовича Періха (під час виставки картин Періха), автор цих рядків розпитував його про ставлення славетного митця до Шевченка. Ю. М. Періх впевнено підтверджив, що батько протягом всього життя дуже любив Шевченка. Він же розповідав директорові музею російського мистецтва О. М. Малащенко, що «Кобзар» належав до улюблених книжок батька і часто читався в сімейному колі. За припущенням Ю. М. Періха, якісъ матеріали щодо цього, можливо, є в архіві художника.

Ось, здається, поки що всі відомі факти про місце Шевченка в духовному житті видатного російського художника. Поза всяким сумнівом, у майбутньому кількість цих фактів зросте. Адже радянські мистецтвознавці тільки починають наукове студіювання Періхової спадщини. Дещо цікаве, певно, зміг бы нам розповісти й другий син митця — художник Святослав Миколайович Періх, який живе в Індії. Але є те, що нам вже тепер відомо, свідчить про неабияке значення Шевченка у становленні мистецької особистості Періха.

Повернемось до наведеного вище уривка з розвідки Яремича, уривка, що має для нас, повторюємо, автобіографічну цінність. Передусім зважимо на, очевидно, невипадкову категоричність і недвозначність визначенъ Яремича, в яких він говорить про вплив Шевченка.

Як же конкретизувався цей вплив у творчості Періха? Напевне, якщо будемо шукати конкретних виявів цього впливу в конкретних творах художника, то нічого не знайдемо. Періх не наслідував ані образів, ані мотивів Шевченка. Вплив цей мав більш глибинний, своєрідний характер. З того, що зафіксував у своїй розвідці Яремич, можна зробити висновок, що поезія Шевченка була одним із найсильніших художніх вражень Періха в дуже відповідальній для кожного митця період його творчого самовизначення. Іншими словами, зустріч з генієм пробудила в ньому художника, стала тим творчим імпульсом, який прискорив кристалізацію творчої особистості молодого митця, що далі пішов своїм власним шляхом. Це по-перше. По-друге, Яремич перелічує ряд елементів поезії Шевченка, які мали великий вплив на естетичний розвиток Періха. Серед них такі риси Шевченкової музи, як сувора простота, глибока сердечність і навіть — «проникновенное понимание жизни настоящего момента». Не будемо перебільшувати значення останнього: революціонер Шевченко був значно тісніше пов'язаний з життям сучасності, ніж Періх, який, принаймні у своєму живопису, почував себе більше сучасником Русі IX—XII століть, ніж тогочасної російської дійсності (цим ми, звичайно, не заперечуємо великої й корисної міжнародної діяльності Періха в справах захисту культурних цінностей, створених людством). У ряді своїх картин, написаних у 10-і роки, художник віддав данину і символізму і містичизму. Але в країні його творах ми справді знайдемо і сувору простоту, і сердечність, і біблійну енергію живописної мови, які цитоване джерело так чи інакше пов'язує з впливом Шевченкової поезії (хоч, зрозуміло, було б більш ніж наївним виводити всі країні риси живопису Періха із знайомства митця з творчістю Кобзаря).

За тим же джерелом, саме завдяки Шевченкові Періх, закоханий у стародавню Північну Русь, відчув епічну красу й поезію південних українських степів¹⁰. Щоправда, інтерес художника до України відбився в його творчості досить своєрідно: його зацікавила не осілівна Шевченком козацька Україна, а Київська Русь поганських і великоінзівських часів («Вечір богатирства кіївського», «Слов'яне на Дніпрі», «Похід Володимира на Корсунь» і особливо його знамениті ескізи декорацій до «Князя Ігоря» — сюіти 1908 і 1914 років. Як і Шевченко, автор неперевершених поетичних переспівів уривків «Слова о полку Ігоревім» на українську мову, Періх на все життя був вражений геніальною поезією невідомого слов'янського співця XII ст. Свій останній твір на мотиви «Слова...» «Похід Ігоря» він написав 1941 р., в перші місяці Великої Вітчизняної війни).

На закінчення — про ставлення Періха-художника до маліарської спадщини Шевченка. Говорити про якийсь вплив тут не доводиться хоч би тому, що Періх у роки пошукув власного шляху в мистецтві не міг мати скільки-небудь ясного уявлення про Шевченка-художника. У 90-і роки художні твори Шевченка, розгорашені по різних приватних зібраннях, були зовсім не досліджені, майже не експонувалися на виставках і рідко репродукувалися. Періх не був у Чернігові і, отже, не мав можливості ознайомитися з найбільшим тоді зібранням малюнків Шевченка в музеї української старовини Тарновського. окрім оригіналів малюнків і гравюр Шевченка Періх міг бачити в Петербурзі лише принагідно в колекціях своїх знайомих. Кілька Шевченкових малюнків було, зокрема, й у Мікешіна. Іх, безперечно, Періх бачив.

Нема потреби доводити, наскільки різними художниками були Періх і Шевченко. Проте, в їх маліарській спадщині можна прослідкувати деякі перегуки. Зви-

¹⁰ С. Яремич, можливо із слів Періха, називає Шевченка одним «из величайших певцов степи и простора». Пор. це з враженнями Герцена від «Кобзаря»: «Боже, что за прелест, так и повеяло чистой нетронутой степью, это ширь, это — свобода!» (із спогадів художника М. Ге — в кн.: В. Стасов, Николай Николаевич Ге, его жизнь, произведения и переписка, М., «Посредник», 1904, стор. 161).

чайно, помічаємо їх не в символістських картинах Періха, а передусім у його діяльності художника-ченого, художника-історика матеріальної культури. І Шевченко, і Періх захоплювалися старовинною архітектурою нашої батьківщини і замальовували архітектурні пам'ятники. У 1845—1846 роках Шевченко подорожує по містах і селах Правобережної та Лівобережної України і з власної ініціативи, а також за дорученням Археологічної комісії замальовує історичні місця, старовинні церкви й монастирі, руїни, могили тощо. Його малюнки архітектурних пам'ятників Переяслава, Чигирина, Суботова, Густині, Полтави та інші й досі зберігають не тільки мистецьку, а й наукову вартість. А в 1903—1904 роках Періх з аналогічною метою подорожує по старовинних містах Росії. Написані в ті роки етюди архітектурної старовини Ярославля, Костроми, Ростова Великого, Звенигорода, Пскова, Угліча, Смоленська та ін. міст всесвітньо уславили і російський живопис, і старовинну російську архітектуру. Дещо спільне є в обох художників у змалюванні пам'ятників архітектури — в їх етюдах науково-документальній підхід не переходить у сухе протоколування; етюд дає водночас і «об'єкт» і враження митця від нього. Відзначимо, що в своїх повістях і щоденнику Шевченко протестував проти варварського знищення й перебудови архітектурних пам'ятників. З аналогічними протестами виступав у дореволюційні часи і Періх. І ще одна спільна риса. Обидва художники виявили у своїй творчості любов і повагу до народів і культури Сходу. Монгольські й тібетські цикли Періха 30-х років явно перегукуються з Шевченковими акварелями казахських степів, причому не тільки в мотиві, а часом й у настрої.

Як бачимо, з ім'ям Кобзаря було пов'язане значно ширше коло діячів російської культури минулого, ніж ми це звичайно собі уявляємо. Наведені в статті факти й міркування свідчать, наскільки розмаїтим і своєрідним був вплив Шевченкової спадщини на духовне життя дожовтневої Росії.

Ю. О. Івакін

НОВОЗНАЙДЕНИ ТЕКСТИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Протягом останніх років дослідниками виявлено й опубліковано цілий ряд нових, невідомих раніше автографів Т. Г. Шевченка. Одні з новознайдених рукописів доповнюють уже відомі й опубліковані джерела текстів Шевченка, вносячи деякі (іноді досить істотні) поправки навіть у кращі видання його творів, інші — дають тексти раніше взагалі невідомих творів (до яких ми відносимо в даному разі листи) і, отже, вносять доповнення до самого складу літературної спадщини великого Кобзаря. Сказане стосується не лише власноручних автографів поета, а й деяких новознайдених списків його творів та інших джерел шевченківського тексту.

Виявлення чималого числа автографів та цінних списків творів Шевченка свідчить про те, що публікацію текстів Кобзаря — справу великого громадського, культурного та наукового значення — можна вважати завершеною лише в основному. Рукописна спадщина Шевченка зібрана, очевидно, ще не вся, дбайливі розшуки ще приводять і приводитимуть до відкриття нових невідомих текстів, що розширять і злагатять наше уявлення про творчість Шевченка.

У цій замітці ми подаємо стислий огляд Шевченкових текстів, знайдених і опублікованих у 1957—1963 роках, тобто після виходу в світ перших шести томів академічного десятитомного зібрания творів Шевченка¹, які містять літературну спадщину поета.

Невідомий раніше автограф вірша «Посажу коло хатини» («Подражаніє Едуарду Сойі») був виявлений у Рукописному відділі Публічної бібліотеки АН УРСР² (опублікував Д. М. Іофанов)³. Це автограф, записаний Шевченком (без назви) до альбома П. О. Куліша 22 листопада 1859 р., тобто через кілька днів після створення вірша (у «Більшій книжці» його датовано «19 ноября (1859), С.-Петербург»)⁴.

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів в десяти томах, тт. I—VI, К., Вид-во АН УРСР, 1939—1957.

² Державна публічна бібліотека АН УРСР, Рукописний відділ, I, 28438.

³ Д. Іофанов, Невідомий автограф, «Україна», 1956, № 5, с. 16; Д. Іофанов, Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка, К., Держлітвидав, 1957, стор. 77—79.

⁴ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Відділ рукописів, ф. 1, № 67, арк. 234.

"РАДЯНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО"

№ 2 - 1964

Глубокоуважаемому

Святославу Николаевичу
РЕРИХУ

от автора
Ю.Иваким

РЕРИХ И ШЕВЧЕНКО.

О влиянии Шевченка на русскую культуру написано немало, и все же далеко еще не все факты учтены и осмыслены. Исследователь может тут натолкнуться временами на совсем причудливые неожиданности. Так, объединение имен Николая Рериха и Шевченко на первый взгляд довольно парадоксально. Что, казалось бы, общего между украинским поэтом-демократом, гениальным певцом "мужичкой" революции и русским художником XX столетия, художником неизвестного, всемирно признанного таланта, но достаточно далекого от освободительного движения своей эпохи? Действительно, в огромном творческом наследии Рериха мы, может быть, не найдем непосредственных и очевидных следов Шевченковского влияния /говорим и о Шевченко-поэте и о Шевченко-художнике/. Но знали бы мы, например, о большом влиянии Некрасова на Александра Блока, если бы сам Блок на вопрос анкеты о Некрасове "Не оказал ли влияния Некрасов на ваше творчество?" не ответил категорически: "Оказал большое" ? /Александр Блок, Собрание сочинений, т. XI, л., "Советский писатель", 1934, стр. 424/. Некоторые некрасовские интонации мы, безусловно, заметили в отдельных поэзиях Блока так называемого периода "третьего тома", даже и не зная этой анкеты, но сами наблюдения еще не дали бы нам оснований для выводов о большом влиянии /которое является, между тем, неоспоримым/. Конечно, легче всего обнаружить влияния, засвидетельствованные очевидными наследованиями и реминисценциями /да, реминисценции из Рылеева в русских поэмах Шевченка являются одним из доказательств более широкого его влияния на творчество Шевченка/, или влияния, так сказать, априорно неоспоримые, обус-

ловленные наступлением литературно-художественного развития, когда писатель опирается на своего предшественника, чтобы наконец стать самим собою /влияние Пушкина на Лермонтова кажется нам самоочевидным хотя бы потому, что мы понимаем: без Пушкина не было бы и Лермонтова, по крайней мере такого, каким мы его знаем/. Да нужно ли доказывать, что исследователь, изучая "кровообращение идей" в истории человеческой культуры, не имеет права обходить и такие формы влияния / не надо бояться этого слова/, которые не проявляются в творчестве художника зримо и наглядно, а требуют посредственных доказательств?

Осмысливая место Шевченковского наследия в литературно-художественной жизни дооктябрьской России, следует учитывать разнообразие восприятия "Кобзаря" деятелями русской культуры. Из духовной сокровищницы гения каждый черпал то, что ему более близко – в меру своего понимания, своих художественных и политических вкусов и наклонностей. Абстрактному гуманизму Рериха, наверно, никогда не были близкими революционные призывы Шевченка к топору. А между тем, автор Кобзаря помог русскому художнику найти свое творческое "Я" в годы становления его художественной индивидуальности. Чем это можно доказать? Процитируем прежде всего важное свидетельство известного искусствоведа Степана Яремича, одного из первых исследователей творчества Рериха. Рассказывая, что первым, кто обратил внимание на одаренность будущего художника, был М.А. Микешин. Яремич добавляет: "Через Микешина Рерих сроднился с артистическим миром, сроднился с его атмосферой, и, что еще важнее, через Микешина он постиг и страсно полюбил украинского поэта Т.Г. Шевченко, одного из величайших певцов степи и простора, какой когда-либо существовал на свете.

Необъятное чувство первобытного приволья, опьяняющий аромат волнующейся степи, тысячи раз умирающей и тысячи раз воскресающей в беспрерывной смене бесконечной цепи воспоминаний, начинающихся вчерашним днем и след которых совершенно теряется в глубинах древности, проникновенное понимание жизни настоящего момента, библейская энергия языка, глубокая сердечность и строгая простота – все эти элементы поэзии Шевченко ИМЕЮТ ОГРОМНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕРИХА /курсив мой Ю.И./. Из лесов родного Севера, из своего уединения он выходит на равнины южной Руси, манящие синеющими далями, где все еще сквозь тонкую оболочку мирного уклада жизни слышится звон бранных доспехов великокняжеского времени и вполне явственно заметны следы привольной жизни Запорожья. Выходя из

непроходимой чащи дремучих лесов, впечатлительный художник впитывает полной грудью аромат безбрежных степей, наслаждается речным простором.

Два наиболее резко выступающие влияния - влияние первичной природы и влияние той же природы, преображенной в поэзии /Шевченко. - Ю.И./, представляются наиболее сильными и наиболее плодотворными в жизни художника". /С. Яремич. У истоков творчества, в кн.: "Рерих", Петербург, изд-во "Свободное искусство", 1916, стр. II2/.

Мы не пожалели места для цитаты - ведь она имеет документальное значение: Яремич писал свое изыскание о Рерихе, пользуясь рассказами и советами самого художника. Так вот, приведенный отрывок является фактически автобиографическим свидетельством художника /конечно, степень точности такой фиксации нам неизвестна/. Издание, в котором помещено исследование Яремича, вышло в 1916 г. очень ограниченным тиражем - 500 нумерованных экземпляров /его нет даже в Публичной библиотеке АН УССР/ и, очевидно, потому прошло мимо шевченковедов.

Напомним, что иллюстратор "Кобзаря", скульптор и живописец М.А. Микешин познакомился с Шевченко весной 1858 г. еще двадцатидвухлетним юношей и с того времени стал его увлеченным почитателем /хотя, искренне любя Кобзаря как художника и как человека, он оставался довольно безразличным к революционным убеждениям поэта/. /См. воспоминания Микешина о Шевченко в кн. "Кобзарь с приложением воспоминаний о Шевченко Костомарова и Микешина". Прага. 1876./. Бессспорно, что Микешин не только знакомил молодого Рериха с творчеством Шевченко /поэтическим и живописным/, а и много рассказывал ему о личности поэта, о своих встречах с ним.

Встреча Рериха с поэзией "Кобзаря" произошла где-то в начале 90-х годов XIX ст. /в 1893 г. Рерих окончил гимназию, а в 1896 г. Микешин умер/. То, что записал Яремич явно со слов художника, подтверждается рядом других документов. В 1894 г. Микешин писал композитору Г.А. Козаченко: "Милый друг⁶, Георгий Алексеевич, если у тебя подвигается опера на сюжет Тараса Шевченко, то послухай моего совета: пригласи к себе художника Наваренко и помиркуй с ним о декорации, нужной именно для твоей оперы, а потом нехай этот милый Наваренко повидает студента художника /моего любимца/ Колю Рериха и вместе с ним придут ко мне, я им дам фотографические материалы и сочиню декорацию, и ты, друг⁶, может, выхлопочешь у театрального начальства у Вас написать эту декорацию". /О.Г. Лен-

венфиш, М.А.Микешин и Шевченко, "Сборник работ пятой научной шевченковской конференции", К., Издание АН УССР, 1957, стр. 172/. Можно допустить, что молодой Николай Рерих выполнил не одно поручение Микешина, связанное с празднованием памяти Шевченко.

В своих воспоминаниях о гимназии К. Г. Мая Рерих писал: "Гоголь часто ставился на ученических спектаклях и всегда был мне близок. Именно не реализм Гоголя, но его высокая духовность и тонкая потусторонность особенно увлекали. В той же области уводили и встречи с "дедом" Мордовцевым и с Мякишевым /возможно, ошибка публикаторов и надо "Микешином"/, - Ю.И./, и учреждение общества имени Тараса Шевченко, и постановка картин кавказских и украинских - все это разнообразно сближало с мастерством Гоголя. Были эскизы, посвященные Хмельницкому, и "Срасной мести", и "Майской ночи". /Н.К.Рерих, Листы дневника, "Октябрь", 1958, № 10, стр. 214/.

Обращаю внимание, во "первых", на интерес молодого Рериха к Украине, связанный не только с именами Шевченко и Микешина, а и с именем Гоголя и украинско-русского писателя Даниила Мордовца /вполне естественно, что для романтика и символиста Рериха был ближе Гоголь-фантаст, автор романтических украинских повестей, нежели Гоголь - автор "Мертвых душ" и "Ревизора"/. А, во-вторых, наше внимание не может не привлечь упоминание об "учреждении общества имени Тараса Шевченко", дело, к которому, по всем признакам, был причастен и Рерих. История создания этого товарищества недостаточно выяснена и требует дальнейших архивных изысканий. Не путать его с "Обществом имени Т.Г. Шевченка для воспроизведения нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга", созданным в 1898 г. в Петербурге/. Укажем только: его инициатором был Микешин и, бесспорно, именно он привлек к этому делу Рерих. "Микешин сделал попытку создать специальное шевченковское общество, - читаем в докладе О.Г.Левенфиш. - В письме к Михневичу, в котором усматривал "ревностного члена моего предположенного общества памяти Т.Г.Ш.", писал он: "Мой универсал, покрытый многочисленными подписями высокопоставленных людей, вместе с проектом устава уже на рассмотрении у Министра Внутренних Дел/". Понятно, что такое общество не могло быть разрешено царским правительством, который стремился вытравить из сознания людей память о Шевченко". Цитированное здесь письмо Микешина к журналисту В.О.Михневичу датировано 28 января 1894 г. Итак, попытка создания в Петербурге общества памя-

ти Шевченко падает на 1893-1894 г.г. - годы, когда Рерих окончил гимназию и стал студентом Академии художеств /одновременно обучаясь в Петербургском университете/.

О личности и творчестве великого Кобзаря Рерих мог слышать не только от Микешина. Наверно, ему много рассказывал о своих встречах с поэтом и "дяд" Мордовцев - Даниил Лукич Мордовец. /сам контекст отрывка из воспоминаний Рериха говорит за это/.

Вспомним имя еще одного деятеля, от которого Рерих мог слышать рассказы о Шевченко. Это - знаменитый художественный критик Владимир Стасов. Как известно, Стасов познакомился с Шевченко в Петербурге после возвращения поэта из ссылки. "Я его /Шевченко/ лично знал, довольно много и в разное время беседовал с ним, глубоко его уважал и ценил...", писал он позднее к О.М. Пипину. /И.Е.Репин и В.В.Стасов, Переписка, т.П., М.-Л., "Искусство", 1949, стр. 445. См. также: И.Айзеншток, Из историко-литературных материалов. Неизвестный знакомый Шевченко, "Литературный архив", кн. III, ЛИМ, 1930, стр. 226-230/. Через несколько десятилетий тот же Стасов поддержал интерес молодого Рериха к археологии, к культуре древней Руси./См.: В.П.Князева, Николай Константинович Рерих, М.-Л., Изд. "Искусство", 1963, стр. 15-16. Принимая художника в своем кабинете в Публичной библиотеке, он, возможно, садил его в то самое кресло, которое на много лет раньше предла-гал Шевченко.

Недавно В.С.Бородин выявил в бумагах директора Киевского городского музея М.Ф.Биляшевского материалы, которые свидетельствуют, что Рерих имел определенное отношение к организации Шевченковской выставки в 1911 г. в Киеве. "Вследствие письма Вашего ко мне, - писал Биляшевскому секретарь М.М. Закревской /собст-венница картин Шевченко/ П.Посников, - и предъявления мне письма Вашего на имя г-на Рериха 2-го сего Февраля я передал посланному два портрета работы Т.Г.Шевченко..." /письмо от 4 февраля 1911 г./ Очевидно, выявленная среди тех же бумаг телеграмма Рериха Биляшевскому: "Удовольствием исполню Рерих" является ответом на упо-мянутое письмо к нему. Бессспорно, Биляшевский обратился именно к Рериху с поручением по делу Шевченковской выставки не случайно, а зная большую любовь художника к Кобзарю.

В январе 1959 г., воспользовавшись пребыванием в Киеве сына художника - Юрия Николаевича Рериха /во время выставки картин Рериха/, автор этих строк расспрашивал его об отношении знамени-того художника к Шевченко. Ю.Н.Рерих убежденно подтвердил, что

отец на протяжении всей жизни очень любил Шевченко. Он же рассказывал директору Музея русского искусства О.М.Малашенко, что "Кобзарь" принадлежал к излюбленным книгам отца и часто читался в семейном кругу. По предположению Ю.Н.Рериха, кое-какие материалы относительно этого, возможно, имеются в архиве художника.

Вот, кажется, пока что все известные факты о месте Шевченко в духовной жизни известного русского художника. Вне всякого сомнения, в будущем количество этих фактов вырастет. Ведь советские искусствоведы только начинают научное изучение Рериховского наследия. Кое-что интересное, конечно, мог бы нам рассказать и другой сын художника - художник Святослав Николаевич Рерих, который живет в Индии. Но и то, что нам уже теперь известно, свидетельствует о немалом значении Шевченко в становлении художественной индивидуальности Рериха.

Вернемся к приведенному выше отрывку из изысканий Яремича, отрывка, который имеет для нас, повторяю, автобиографическую ценность. Преде всего обратим внимание на, очевидно, неслучайную категоричность и недвусмысленность указаний Яремича, в которых он говорит о влиянии Шевченко.

Как же конкретизировалось это влияние в творчестве Рериха? Наверно, если будем искать конкретных проявлений этого влияния в конкретных произведениях художника, то ничего не найдем. Рерих не унаследовал ни образов, ни мотивов Шевченко. Влияние это имело более глубинный, своеобразный характер. Из того, что зафиксировал в своем исследовании Яремич, можно сделать вывод, что поэзия Шевченко была одним из сильнейших художественных впечатлений Рериха в очень ответственный для каждого художника период его творческого самоопределения. Иными словами, встреча с гением пробудила в нем художника, стала тем творческим импульсом, который ускорил кри-стиализацию творческой индивидуальности молодого художника, который дальше пошел своим собственным путем. Это во-первых. Во-вторых, Яремич перечисляет ряд элементов поэзии Шевченко, которые имели большое влияние на эстетическое развитие Рериха. Среди них такие черты Шевченковской музы, как суровая простота, глубокая сердечность и даже - "проникновенное понимание жизни настоящего момента". Не будем преувеличивать значение последнего: революционер Шевченко был значительно теснее связан с жизнью современности, чем Рерих, который, по крайней мере в своей живописи, чувствовал себя более современником Руси IX-XII столетий, нежели тогдашней русской дейст-

10

вительности /этим мы, конечно, не опровергаем большой и полезной международной деятельности Рериха в деле защиты культурных ценностей, созданных человечеством/. В ряде своих картин/ написанных в 10-е годы, художник отдал дань и символизму и мистицизму. Но в лучших его произведениях мы действительно найдем и суровую простоту, и сердечность, и библейскую энергию живописной речи, которые процитированный источник так или иначе связывает с влиянием Шевченковской поэзии /хотя, понятно, было бы более чем наивно выводить все лучшие черты живописи Рериха из знакомства художника с творчеством Кобзаря/.

Согласно этому же источнику, именно благодаря Шевченко Рерих, влюбленный в древнюю Северную Русь, почувствовал эстетическую красоту и поэзию южных украинских степей. /С.Яремич, возможно со слов Рериха, называет Шевченко одним "из величайших певцов степи и простора". Сравн. это с впечатлением Герцена от "Кобзаря": "Боже, что за прелесть, так и повеяло чистой нетронутой степью, это ширь, это - свобода!"/ из воспоминаний художника М.Ге - в кн.: В.Стасов, Николай Николаевич Ге, его жизнь, произведения и переписка, М., "Посредник", 1904, стр. 161/. Правда, интерес художника к Украине отразился в его творчестве достаточно своеобразно: его интересовала не воспетая Шевченко козацкая Украина, а Киевская Русь языческих и велиокняжеских времен /"Вечер богатырства киевского", "Славяне на Днепре", "Поход Владимира на Корсунь" и особенно его знаменитые эскизы декораций к "Князю Игорю" - сюиты 1908 и 1914 годов. Как и Шевченко, автор непревзойденных поэтических перепевов отрывков "Слова о полку Игоревем" на украинский язык, Рерих на всю жизнь был поражен гениальной поэзией неизвестного славянского певца XII столетия. Свое последнее произведение на мотивы "Слова..." "Поход Игоря", он написал в 1941 г., в первые месяцы Великой Отечественной войны/.

В заключение - об отношении Рериха-художника к живописному наследию Шевченко. Говорить о каком-либо влиянии тут не приходится хотя бы потому, что Рерих в годы исканий собственного пути в искусстве не мог иметь сколько-нибудь ясное представление о Шевченко-художнике. В 90-е годы живописные произведения Шевченко, распыленные в разных частных собраниях, были совсем не исследованы, почти не экспонировались на выставках и редко репродуцировались. Рерих не был в Чернигове и, потому, не имел возможности ознакомиться с наибольшим тогда собранием рисунков Шевченко в Музее украинской стари-

ны Тарноского. Отдельные оригиналы рисунков и гравюр Шевченко Рерих мог видеть в Петербурге лишь случайно в коллекциях своих знакомых. Несколько Шевченковских рисунков было, в частности, и у Микешина. Их, бессспорно, Рерих видел.

Нет надобности доказывать, насколько разными художниками были Рерих и Шевченко. Однако, в их живописном наследии можно проследить некоторое перекликание. Конечно, замечаем их не в символистических картинах Рериха, а прежде всего в его деятельности художника-ученого, художника-историка материальной культуры. И Шевченко и Рерих увлекались древней архитектурой нашей родины и зарисовывали архитектурные памятники. В 1845-1846 годах Шевченко путешествует по городам и селам Правобережной и Левобережной Украины и по собственной инициативе, а также по поручению Археологической комиссии зарисовывает исторические места, старинные церкви и монастыри, развалины, могилы и т.п. Его рисунки архитектурных памятников Переяслава, Чигирина, Субботова, Густыни, Полтавы и другие и до сих пор сохраняют не только художественную, а и научную ценность. А в 1903-1904 годах Рерих с аналогичной целью путешествует по древним городам России. Написанные в те годы этюды архитектурной старины Ярославля, Костромы, Ростова Великого, Звенигорода, Пскова, Углича, Смоленска и др. городов всемирно прославили и русскую живопись, и старинную русскую архитектуру. Кое-что общее есть у обоих художников в зарисовке памятников архитектуры - в их этюдах научно-документальный подход не переходит в сухое протоколирование; этюд дает одновременно и "объект" и впечатление художника от него. Отметим, что в своих повестях и дневнике Шевченко протестовал против варварского уничтожения и перестройки архитектурных памятников. С аналогичными протестами выступал в дореволюционные времена и Рерих. И еще одна общая черта. Оба художника проявили в своем творчестве любовь и уважение к народам и культуре Востока. Монгольские и тибетские циклы Рериха 30-х годов явно перекликаются с Шевченковскими акварелями казахских степей, причем не только в мотиве, а временами и в настроении.

Как видим, с именем Козаря был связан значительно более широкий круг деятелей русской культуры прошлого, чем мы это себе обычно представляем. Приведенные в статье факты и соображения свидетельствуют, насколько разносторонним и своеобразным было влияние Шевченковского наследия на духовную жизнь дооктябрьской России.